

พุทธจริยศาสตร์เถรวาท

บทวิเคราะห์ว่าด้วยจุดหมายของชีวิตและเกณฑ์ วินิจฉัยความดีความชั่วในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิทย์ วิศทเวทย์

ในวงการปรัชญาทั่วๆ ไป มีปัญหาพื้นฐานทางจริยศาสตร์ ๒ ปัญหา ซึ่งเป็นที่สนใจของนักปรัชญาสำนักต่าง ๆ ปัญหาแรกคือปัญหาที่ว่าอะไรควรเป็นจุดหมายปลายทางที่ประเสริฐสุดของชีวิต ปัญหาที่สองคือปัญหาที่ว่าด้วยเราควรใช้อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำว่าอย่างไรดีอย่างไรชั่ว อย่างไรผิดอย่างไรถูก เราจะพิจารณาทัศนะของศาสนาพุทธในประเด็นทั้ง ๒ นี้

จุดหมายที่ประเสริฐสุดของชีวิต

จุดหมายของชีวิตตามทัศนะของศาสนาพุทธมองได้ ๒ ด้าน คือ ด้านลบ และด้านบวก ด้านลบคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ ด้านบวกคือการได้สัมผัสความสุข

มักจะมีผู้มองศาสนาพุทธในด้านที่ให้ความทุกข์คือด้านลบ การมองเช่นนี้เกิดจากคำสอนอันเป็นแก่นของศาสนาพุทธ เรื่อง อริยสัจ ๔ ซึ่งพูดถึง การมีอยู่ของความทุกข์ สาเหตุของทุกข์ สภาพความดับแห่งทุกข์ และมรรควิธีที่จะไปสู่การดับทุกข์ จึงดูเหมือนว่าศาสนาพุทธเน้นเรื่องความทุกข์ ซึ่งแม้ว่าจะมีส่วนจริงก็ไม่จริงทั้งหมด ดังเราจะเห็นต่อไป

ศาสนาพุทธเชื่อว่าความทุกข์เกิดจากการที่มนุษย์ไม่เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นจริง ตามธรรมชาติของมัน ตามคำสอนของศาสนาพุทธมนุษย์ได้สร้างโลกขึ้นโดยให้ค่าและความหมายแก่สิ่งต่าง ๆ เมื่อให้ความหมายแก่สิ่งใดสิ่งหนึ่งมนุษย์ก็ย่อมหวังที่จะให้สิ่งนั้นดำเนินไปตามวิถีใดวิถีหนึ่ง แต่สิ่งต่าง ๆ ย่อมเป็นไปตามธรรมชาติของมันไม่อยู่ในวิสัยที่เราจะ

ควบคุมมันได้ทั้งหมด เมื่อมันไม่ดำเนินไปตามวิถีที่เราหวังไว้สำหรับมันเราก็ผิดหวังและเกิดความทุกข์ แม้ว่ามนุษย์จะสามารถควบคุมสิ่งบางอย่างได้บางส่วน แต่ความอยากของมนุษย์ก็ไม่สิ้นสุด มนุษย์จึงให้ความหมายแก่โลกอย่างไม่หยุดยั้งและหวังจากโลกอย่างกระวนกระวาย ความทุกข์ของมนุษย์จึงเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก

ตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์ให้ความหมายแก่โลกซึ่งในที่สุดนำความทุกข์ให้แก่มนุษย์นั้นคือตัณหา ตัณหาหมายถึงความอยาก แต่มีใช้ความอยากทุกชนิดเป็นตัณหา คนที่กระหายแล้วอยากดื่มน้ำ หรือคนที่หนาวแล้วอยากห่มผ้า นี่มีใช้ตัณหา อาจเรียกว่าเป็นความต้องการทางธรรมชาติ พระอรหันต์ซึ่งหมดแล้วซึ่งตัณหาที่มีความต้องการอย่างนี้ได้มีกล่าวไว้ว่าพระอรหันต์นั้นเป็นผู้มีความต้องการน้อย (อปปีจโจ) ความอยากที่เป็นตัณหาคือความอยากที่มีได้เป็นไปตามธรรมชาติหรือเกินพอดี เช่น รู้สึกหนาวแล้วไม่เพียงอยากได้ผ้าที่กันหนาวได้เท่านั้นแต่อยากได้สวยๆ แพงๆ ด้วยเป็นต้น

คนเราเกิดตัณหาเมื่อเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง แรงจูงใจ ทั้ง ๓ นี้ เป็นการสำแดงตัวให้ปรากฏของสิ่งๆ เดียวกันคือความรู้สึกว่ามี "ตัวฉัน" หรือ ตัวตน ความโลภคือความอยากได้สิ่งที่ดีไม่มีสิทธิหรือเกินกำลังของตน ความโลภเกิดเพราะความรู้สึกว่าทุกสิ่งต้องเป็น "ของฉัน" ความโกรธเกิดเพราะรู้สึกว่า "ตัวฉัน" ถูกทำร้าย ถูกนิทา ความหลงเกิดเพราะมีความรู้สึกว่า "ตัวฉัน" รู้ทุกอย่าง เป็นทุกอย่าง ดังนั้นหากพูดให้ลึกลงไปแล้ว ความทุกข์ เกิดจากการให้ความหมายแก่โลกและการให้ความหมายแก่โลกเกิดจากตัณหา ตัณหาในที่สุดเกิดจาก ความรู้สึกว่า "นี่คือฉัน" การพ้นทุกข์จะเกิดได้เมื่อความรู้สึกนี้ถูกทำลาย ซึ่งจะเป็นไปได้เมื่อเราเห็นสิ่งต่างๆ ตามที่มันเป็นจริง"

ศาสนาพุทธมิได้สอนแต่ให้หนีจากทุกข์ แต่ยังสอนให้รู้จักเสพความสุขด้วย แต่ที่ต้องเน้นความทุกข์บ้างก็เพราะการจะเสพสุขได้นั้นก่อนอื่นต้องพ้นทุกข์ก่อน คน

ที่ปวดฟันย่อมมีทุกข์ เมื่อใส่ยาจนหายปวดแล้วก็ใช้ว่าจะมีความสุข เป็นแต่เพียงพ้นทุกข์ แต่เมื่อหายปวดฟันแล้วย่อมอ่านหนังสือที่ตนชอบได้ นั้นเรียกว่าได้เสพสุข

นักปรัชญาโดยทั่วไปแทบทุกสำนักมักจะถือว่า สิ่งดีมีค่าที่สุดของชีวิตคือความสุข แต่ความสุขคืออะไรนั้นแต่ละสำนักให้คำตอบไม่เหมือนกัน ศาสนาพุทธก็สอนว่าความสุขเป็นสิ่งที่มีความหมาย แต่ความสุขในความเข้าใจของพุทธก็มีทั้งส่วนที่เหมือนและไม่เหมือนกับสำนักอื่นๆ ศาสนาพุทธได้แบ่งระดับและประเภทของความสุขไว้หลายแบบ^๒ ไม่ว่าจะเป็นแบ่งแบบไหนก็กินความได้เท่ากัน ณ ที่นี้จะขอแบ่งความสุขตามนัยแห่งศาสนาพุทธเป็น ๓ ระดับคือ (๑) กามสุข (๒) ฌานสุข และ (๓) นิพพานสุข

(๑) กามสุข

ปุถุชนโดยทั่วไปย่อมมีตัณหาบ้างไม่มากก็น้อย การมีตัณหาทำให้มนุษย์ให้ความหมายแก่โลกและคาดหวังจากโลก บางทีมนุษย์ก็สมหวังได้ความสุข บางทีก็ผิดหวังได้ความทุกข์ ความสุขที่เกิดขึ้นนี้เป็นเรื่องทางกายหรือทางวัตถุเรียกว่า "กามสุข" และหากจะพูดในวงกว้างอาจหมายรวมถึงความสุขทางสังคมเช่นเกียรติยศความอบอุ่นมิตรจิต ฯลฯ ด้วย ทั้งหมดเป็นการเสพสุขจากสิ่งที่อยู่ในโลกภายนอกตัวมนุษย์ (คือ วัตถุสิ่งของ พืช สัตว์ และเพื่อนมนุษย์) การเสพสุขจากโลกภายนอกนี้หากไม่มีการยับยั้งชั่งใจแล้ว แทนที่จะเป็นสุขกลับเป็นทุกข์ การหมกมุ่นมัวเมาในความสุขแบบนี้จนเกินเลยไม่เพียงแต่จะทำให้ตัวเองไม่อยู่ในสภาพที่จะเสพสุขได้ต่อไปอีกเท่านั้น แต่ยังทำให้สังคมปั่นป่วน ทำให้เกิดการแก่งแย่งการเอารัดเอาเปรียบอย่างไม่เป็นธรรม อาจเข้าถึงภาวะระส่ำระสาย จนกระทั่งไม่มีใครได้ออกาสเสพสุขแบบนี้

กฎหมายบ้านเมืองอาจมีส่วนช่วยมิให้เกิดภาวะระส่ำระสายแบบนี้ได้ แต่กฎหมายก็ช่วยได้ถึงขีดๆ หนัเท่านั้น กฎหมายอาจช่วยยับยั้งมิให้คนอื่นมาแย่งชิงอาหารที่เรากำลังเสพอยู่ แต่กฎหมายไม่อาจบังคับให้คนอื่นให้อาหารแก่เราเมื่อเราหิวและไม่มีอะไรจะกิน

กฎหมายไม่อาจทำให้คนมีโมติจริตต่อกันได้ ให้ความนับถือต่อกันได้ สิ่งเหล่านี้เกิดจากหลักปฏิบัติอย่างอื่นที่มีใช้กฎหมาย แต่สิ่งสำคัญที่สุดที่กฎหมายให้ไม่ได้คือสภาพภายในของเราเองที่จะเอื้อให้เราเสวยกามสุขได้ ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น คนที่มีแต่จิตวิชยาตลอดเวลา คิดแต่จะขโมยตลอดเวลา คิดจะแก้แค้นตลอดเวลา เขาจะไม่มีโอกาสเสพความสุขจากโลกภายนอกเลย

ศาสนาพุทธสอนว่าการเสพกามสุขจะเป็นไปได้ด้วยดีก็ต่อเมื่อมนุษย์มี 'ศีล' เป็นหลักปฏิบัติ ศีลเบื้องต้นคือศีล ๕ ได้แก่ การไม่ทำลายชีวิต การไม่เอาของผู้อื่นโดยไม่มีสิทธิ การไม่พูดโกหก การไม่ผิดประเวณี และการไม่เสพของมีนเมา ศีล ๕ นี้ เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่จะทำให้การเสพกามสุขมีอุปสรรคน้อย และถ้าหากปฏิบัติตาม 'ธรรมห้า' ด้วยก็ยิ่งจะทำให้อุปสรรคน้อยลงไปอีกธรรมห้า ได้แก่ มีความเมตตากรุณาหาเลี้ยงชีพในทางสุจริตยั้ง และควบคุมตนในทางกามารมณ์ มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีสติอยู่เสมอไม่มัวเมาประมาท

ศาสนาพุทธมิได้ถือว่าการเสพสุขจากโลกภายนอกหรือกามสุขเป็นสิ่งชั่วร้าย เพียงแต่บอกว่ามีความสุขที่สูงกว่านี้เท่านั้น^๓ การเสพกามสุขก็มีหลายระดับ ถ้าเสพโดยปราศจากศีลธรรมหรือเสพอย่างมัวเมาก็จะได้แต่ความทุกข์มากกว่าความสุขถ้าเสพกามสุขอย่างมีศีลธรรมไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีความยับยั้งชั่งใจ รู้จักพอประมาณ รู้สำนึกอยู่เสมอว่าการเสพกามสุขนี้มีทั้งสุขทุกข์ระคนกันไปเมื่อผิดหวังเป็นทุกข์ก็ยอมรับได้ว่าเป็นของธรรมดา เมื่อสมหวังเป็นสุขก็ไม่หลงระเริง ถ้าทำอย่างนี้ได้กามสุขก็มีใช้สิ่งชั่วร้าย เป็นสิ่งดีมีค่าของปุถุชน การเสพกามสุขขั้นสูงสุดคือ เสพเพียงเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างปกติเพื่อจะได้แสวงหาความสุขขั้นสูงขึ้นไป แต่ในขั้นนี้อาจไม่ถือว่าเป็นกามสุขก็ได้

ทัศนะของศาสนาพุทธเกี่ยวกับความสุขทางวัตถุนี้เป็นทางสายกลางระหว่างความเห็นสุดขั้ว ๒ อย่าง อย่างแรกเป็นความเห็นของนักบวชในอินเดียสมัยนั้นซึ่งถือว่าการที่จะได้บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดนั้นจะต้องละทิ้ง

ร่างกายเพื่อจิตใจจะได้บริสุทธิ์ง่ายขึ้น พระพุทธเจ้าก็เคยใช้วิธีทรมานกายแต่ก็พบว่าไม่เป็นทางได้บรรลุนิพพานสาวกของพระพุทธเจ้ามักได้รับการเหยียดหยามจากนักบวชกลุ่มอื่นว่ายังไม่บริสุทธิ์จริงเพราะมิได้ละทิ้งร่างกายอีกชั้นหนึ่งก็คือความเห็นของคนทั่วไปที่ว่าความสุขทางเนื้อหนังเป็นสิ่งดีที่สุด คนเราควรแสวงหาให้มากที่สุดวิธีนี้ก็ไม่เป็นทางไปสู่สุคติธรรม พระพุทธองค์จึงเดินสายกลางไม่มัวเมาในกามสุข และก็ไม่ถือว่าร่างกายเป็นคุกตะรางที่จองจำวิญญาณอยู่ ดังที่ศาสนาบางศาสนาและปรัชญาบางสำนักเชื่อ

(๒) ฌานสุข

แม้ว่ากามสุขจะมีใช้สิ่งชั่วร้าย แต่ก็ยังเป็นความสุขที่หายาและไม่งียืนเหวตานั้นเสพกามสุขในสรวงสวรรค์และแม้กามสุขของเทวดาจะล้ำเลิศปานใดก็ยังไม่ประณีตสุขุมเหมือนสุขที่เหนือขึ้นไป สิ่งที่ทำให้ความสุขนั้นมีจำนวนจำกัดไม่เพียงพอแก่ทุกคนจึงมีการแย่งชิงกัน ทะเลาะวิวาทกัน:

เพราะเหตุแห่งกามทั้งหลายนั้นแล แม้พวกกษัตริย์ก็วิวาทกันกับพวกกษัตริย์ แม้พวกพราหมณ์ก็วิวาทกันกับพวกพราหมณ์... แม้มารดาภิวัตน์กับบุตร แม้บุตรภิวัตน์กับมารดา แม้บิดาก็วิวาทกับบุตร แม้บุตรก็วิวาทกับบิดา... แม้สหายก็วิวาทกับสหาย^๔

การรู้จักประมาณในการแสวงหากามสุขนั้นย่อมมีผลดีทั้งต่อสังคมและต่อตนเอง สุขที่เหนือกว่ากามสุขก็คือฌานสุข อาจเรียกได้ว่าเป็นสุขทางใจ ฌานแปลว่าเพ่ง ได้แก่ ภาวะที่จิตบรรลุนิพพานถึงระดับหนึ่ง ฌานสุขเป็นแดนต่อแดนระหว่างกามสุขกับนิพพานอันเป็นความสุขสูงสุด ฌานสุขมิได้เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้แก่ เสพสุขกับกามคุณทั้ง ๕ (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส) เป็นสุขที่ไม่มีทุกข์เจือปนเหมือนกามสุข ฌานสุขเกิดได้จากการบำเพ็ญเพียรทางจิตที่เรียกกันว่าการเจริญสมาธิ จิตที่เจริญสมาธิได้ถึงขั้นฌานย่อมหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาได้ชั่วคราว (ถ้าหลุดพ้นโดยสิ้นเชิงก็เป็นนิพพาน) มี

ลักษณะสงบ ราบเรียบ กระจ่าง และมีพลังพร้อมที่จะ
บรรลุนิพพานขั้นสูงสุด

การบำเพ็ญเพียรทางจิตก่อนจะบรรลุนิพพานนั้นต้อง
ก้าวข้ามอุปสรรคสำคัญ ๕ ประการได้เสียก่อน (เรียก
อุปสรรคนี้ว่านิวรรณ์ ๕) คือ หนึ่ง กามฉันท์ ความอยากได้นั้น
น้อยอยากได้นี้ สอง พยาบาท ความโกรธความแค้นเคือง
สาม ถีนมิทธะ ความเซื่องซึม หงอยเหงา สี่ อุทธัจจกุกกุจจะ
ความฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ ห้า วิจิกิชา ความสงสัย
ลังเลใจในผลที่จะเกิดจากการปฏิบัติของตน เมื่อละนิวรรณ์
ทั้ง ๕ ได้แล้วจิตใจก็จะปลอดโปร่ง เกิดความอิ่มใจขึ้น
ซึ่งตรงกันข้ามกับอิมกกาย เป็นความสุขทางใจล้วนๆ
โดยที่ไม่ต้องอาศัย รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสมาสนอง
ท่านเปรียบคนที่ละนิวรรณ์ ๕ ได้ว่า เหมือนคนหาย
จากความเจ็บป่วย มีเรี่ยวแรงดีขึ้นพร้อมที่จะปฏิบัติการ
เพื่อสัมผัสความสุขที่สูงขึ้น ฌานสุขนี้อาจเรียกได้ว่าเป็น
สุขที่เกิดจากสมาธิเพราะเป็นผลของการที่ได้เจริญสมาธิ
ถึงขั้นหนึ่ง

ฌานสุขมีลักษณะเหมือนกามสุขอย่างหนึ่งคือยังต้อง
มีอะไรบางอย่างมาสนองความรู้สึก ความรู้สึกนี้เรียกว่า
เวทนาซึ่งเกิดจากการที่จิตรับรู้อะไรบางอย่าง สิ่งที่ได้รับ
รู้เรียกว่า 'อารมณ์' กามสุขนั้นเป็นสุขเวทนาที่เกิดจาก
การรับรู้อารมณ์ที่เป็นรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส คือ
อารมณ์ทางกายภาพ ฌานสุขก็ยังเป็นเวทนา คือ เป็น
สุขเวทนา เหมือนกามสุข ต่างกันที่ 'อารมณ์' ของ
ฌานสุขนั้นได้แก่ 'ธรรมารมณ์' ซึ่งมีใช้อารมณ์ทางกาย
ภาพ แต่เป็น ความนึกคิด มโนภาพ หรือสภาวะอะไร
บางอย่าง ฌานสุขมี ๒ ระดับ ระดับต้นมี 'รูปธรรม'
เป็นอารมณ์ เช่นความสุขที่เกิดจากการเพ่งลมหายใจ
เข้า ออกเป็นอารมณ์เป็นต้น ระดับสูงมี 'อรูปธรรม'
เป็นอารมณ์ เช่น ความสุขที่เกิดจากการเพ่งสภาพว่าง
เปล่าเป็นอารมณ์เป็นต้น (ในบางกรณีธรรมารมณ์อาจ
เป็นอารมณ์ของกามสุขก็ได้) ฌานสุขนี้แม้จะมีใช้ความ
สุขที่เกิดจากวัตถุแต่ก็ยังต้องการสิ่งบางสิ่ง(แม้จะมีใช้วัตถุ)
มาสนอง จึงเป็นเหตุให้เกิดความยึดมั่น หรือ อุปาทาน
ดังนั้นจึงไม่เป็นความสุขขั้นสูงสุด

(๓) นิพพานสุข

ศาสนาพุทธถือว่านิพพานเป็น 'ความสุขขั้นสูงสุด'
หรือ 'บรมสุข'^๕ นิพพานเป็นประสบการณ์ที่รู้ได้เฉพาะตน
ผู้ที่บรรลุนิพพานแล้วอาจเล่าให้คนอื่นฟังได้ แต่ผู้ฟังก็ไม่สามารถ
รู้เท่ากับผู้ที่ได้ประสบมาแล้วได้ อย่างไรก็ตามพระพุทธ
เจ้าได้เล่าประสบการณ์นี้ไว้และปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระ-
ไตรปิฎก นักศึกษาทั้งชาวพุทธเองและที่มีใช้ชาวพุทธ
ต่างก็ตีความกันไปต่างๆ นานา แต่การตีความเหล่านี้ก็
ยังมีแก่นบางอย่างร่วมกันอยู่

มักอธิบายกันว่านิพพานคือความดับ ดับในที่นี้
หมายถึงดับตนหาดับ หรืออุปาทานดับ บางครั้งพระพุทธ-
องค์อธิบายไว้ว่านิพพานคือสภาพที่สิ้นราคะโทสะโมหะ^๖
การที่บุคคลยังไม่สิ้นซึ่ง ราคะ โทสะ โมหะ ย่อมก่อให้เกิด
ความยึดมั่น ความยึดมั่นทำให้คนสร้างโลก โดยให้
ความหมายและค่าแก่โลกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นี่ก็คือ
การไม่เห็นโลกตามที่มันเป็นจริง นิพพานก็คือการเห็น
โลกตามที่มันเป็นจริง มีใช้เห็นโลกตามที่เรายากให้เป็น
การควบคุมกิเลสตนหาไว้ได้ จะทำให้คนเห็นโลกตามที่
เป็นจริง:

ผู้ใดรู้แจ้งเกี่ยวกับโลกทั้งปวง รู้โลกทั้งปวงตามความเป็น
จริง แยกออกไปจากโลกได้ ไม่มีกิเลสในโลก ควบคุม
อารมณ์ทั้งปวงได้ ปลดปล่อยกิเลสทั้งหมดได้ ผู้นั้นถูกต้อง
นิพพานอันเป็นความสงบอย่างยิ่ง...^๗

คำที่ว่า 'แยกออกไปจากโลกได้' มีได้หมายความว่า
ผู้บรรลุนิพพานต้องปิดตาปิดหู ฯลฯ ไม่รับรู้โลกภายนอก
เลย การรับรู้โลกภายนอกยังมีอยู่ แต่เป็นการรับรู้โดย
ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ เช่น 'เห็นรูปด้วยตาแล้ว
ไม่ติใจ ไม่เสียใจ แต่ว่างเฉยมีสติสัมปชัญญะ'^๘ คือเห็น
ด้วยใจเป็นกลาง ไม่โกรธ ไม่หลง ไม่หลง ความโกรธ
ความโลภความหลงเกิดขึ้นเพราะคนยึดมั่นอยู่ในเรื่อง
'อัตตา' คือเอาตัวเองเข้าไปผูกพันกับสิ่งต่างๆ เช่น
บริจาคเงินช่วยการกุศลเพราะหวังจะได้เห็นชื่อลงหนังสือ
พิมพ์ ครั้นไม่เห็นก็เป็นทุกข์เสียใจ นี่เพราะการบริจาค

นั้นเต็มไปด้วยอึดอัด แต่ถ้ามองจากนั้นเพียงแต่อยากช่วยเพื่อนมนุษย์โดยไม่หวังอะไร การไม่เห็นชื่อลงหนังสือพิมพ์ก็ไม่เสียใจ นี่เท่ากับแยกตัวออกจากโลกได้ การแยกตัวจากโลกก็คืออยู่ในโลกนี้เอง แต่ไม่ยึดมั่นในโลก:

ภิกษุทั้งหลาย อุบลกิติ ปทุมกิติ บุณฑริกิติ เกิดในน้ำ
องกามในน้ำ ขึ้นพ้นจากน้ำ แต่น้ำไม่ติดจันใด พระตถาคต
เกิดขึ้นแล้วในโลก เจริญในโลก แต่พิชิตโลก ไม่ถูกโลก
ฉาบทา เหมือนกันฉันนั้น^๙

ลักษณะประการหนึ่งของผู้บรรลุนิพพานคือ 'นิราส' พระราชวรมุนีอธิบายเรื่องนี้ไว้ดังนี้ คำนี้ถ้าแปลตามตัวก็แปลว่าไร้ความหวัง แต่ความจริงแล้วน่าจะหมายความว่า 'เหนือความหวัง' กล่าวคือปุถุชนทั่วไปนั้นย่อมมีชีวิตด้วยความหวัง ความหวังนี้ตั้งบนความอยาก คนที่ผิดหวังก็อาจหมดหวังได้ เพราะรู้ว่าไม่มีทางที่จะได้ตามหวัง แต่ในใจก็ยังอยากได้อยู่เพียงแต่รู้ตัวว่าไม่มีทางได้ ส่วนคนอยู่เหนือความหวังนั้นคือคนที่ไม่อยากได้สิ่งนั้นสิ่งนี้ ไม่มีอะไรจะต้องหวังอยู่โดยไม่อาศัยความหวังเป็นคนบริบูรณ์เต็มอ้อมอยู่ในตัว ไม่มีทางที่จะผิดหวังอีก^{๑๐}

สุขในนิพพานต่างกับกามสุขและฌานสุขตรงที่ว่า สุข ๒ อย่างหลังนั้นเป็น 'สุขเวทนา' คือเป็นความสุขที่มีต่ออะไรบางอย่าง มีอะไรบางอย่างเป็นตัวรับสนอง ตัวรับรอง นี่คือการอารมณ์ ฌานสุขอาศัยธรรมารมณ์ กามสุขอาศัยอารมณ์ทุกอย่างโดยเฉพาะกามคุณ ๕ แม้ว่าฌานสุขจะเป็นสุขที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ แต่ก็ทำให้เกิดความยึดมั่นได้ จิตใจยังไม่บริสุทธิ์ทั้งสิ้นทีเดียว ส่วนสุขในนิพพานนั้นเป็นประสบการณ์ที่ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยอารมณ์ เป็นความสุขประณีตมีความสมบูรณ์ในตัว มีใช้ความสุขที่เกิดจากการได้สนองความต้องการมีใช้ความสุขที่ไปเติมความบกพร่องให้เต็ม แต่เป็นความสุขที่เกิดขึ้นเอง เป็นไปเอง เป็นประสบการณ์เพื่อประสบการณ์นั่นเองมีใช้เป็นหนทางไปสู่อะไรอีก ไม่เกี่ยวข้องอะไรในโลก ไม่เกี่ยวข้องแม้แต่กับความว่างเป็นประสบการณ์ทางจิตที่บริสุทธิ์ที่สุด

พระราชวรมุนีอธิบายไว้ว่าแม้ผู้บรรลุนิพพานจะเป็นผู้มีความสุขก็ไม่ติดใจในความสุขรวมทั้งนิพพานสุข

ด้วย เมื่อรับรู้อารมณ์จากภายนอกพระอรหันต์ก็ยังแสวงเวทนาที่เนื่องจากอารมณ์เหล่านั้นทั้งที่เป็นสุขเป็นทุกข์ และไม่สุขไม่ทุกข์เช่นเดียวกับคนทั่วไป ต่างกันที่ว่าเป็นการแสวงเวทนาโดยปราศจากกิเลส เวทนาจึงไม่ทำให้เกิดคันหา เป็นการแสวงเวทนาทางกาย มีใช้ทางจิต ดังนั้นแม้อารมณ์ทั้ง ๖ จะแปรเปลี่ยนไป ท่านก็ไม่เกิดความทุกข์^{๑๑}

การจะบรรลุนิพพานได้นั้นมีขั้นตอนตามลำดับ ๓ ขั้น คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ศีลนั้นทำให้คนมีความสุขเบื้องต้นได้แต่ศีลอย่างเดียวไม่อาจทำให้บรรลุนิพพานได้ ศีลเป็นเงื่อนไขจำเป็นของนิพพาน แต่มีใช้เงื่อนไขเพียงพอ คือ ปราศจากศีลแล้วการก้าวไปสู่นิพพานเป็นไปไม่ได้ แต่ศีลไม่เพียงพอที่จะทำให้บรรลุนิพพาน ศีลช่วยให้จิตใจเป็นปกติ พร้อมทั้งจะเจริญสมาธิ แต่สมาธิอย่างเดียวก็ไม่ทำให้บรรลุนิพพาน ให้ได้เพียงฌานสุขเท่านั้น ขั้นสุดท้ายที่จะทำให้บรรลุนิพพานคือปัญญา สมาธิเตรียมพร้อมให้แก่อารมณ์ที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่มันเป็นจริง คือเห็นแจ้งเรียกตามบาลีว่า วิปัสสนา

การบรรลุนิพพานมีใช้การเข้าไปรวมอยู่กับพระเจ้า เพราะนิพพานมีใช้พระเจ้า นิพพานมิได้สร้างโลก และคำจุนโลกทางด้านศีลธรรมและความดำรงอยู่ของโลก นิพพาน มีใช้ 'สิ่ง' มีใช้สิ่งที่เป็นวัตถุธรรมและสิ่งที่เป็นนามธรรม เทวดาและสัตว์นรกนั้นเป็น 'สิ่ง' แม้ตาของคนทั่วไปมองไม่เห็น แต่ตาของผู้ที่เจริญสมาธิถึงระดับหนึ่งมองเห็น นิพพานไม่อาจเห็นได้ด้วยทิพยจักขุ แต่เห็นด้วย 'ปัญญาจักขุ' หรือเห็นด้วยปัญญา ดังนั้นนิพพานมีใช้ 'สิ่ง' เหมือนที่สวรรค์และนรกเป็น

ในพระสูตรมีการใช้คำอธิบายลักษณะของนิพพานไปในทางที่ช่วยให้เข้าใจว่านิพพานเป็นตัวตนทางอภิปราย เช่น บอกว่า นิพพานมีลักษณะเป็น อภูต (ไม่เปลี่ยนแปลง) อทุกข (ไม่ถูกสร้าง) อชาติ (ไม่เกิด) อมต (ไม่ตาย)^{๑๒} คำเหล่านี้ชวนให้คิดว่านิพพานเป็นอะไรบางอย่างที่มีอยู่เป็นนิรันดร์ ไม่มีใครสร้าง มีอยู่เองโดย

ไม่เกิดจากอะไร และจะมีอยู่ไปเรื่อย ๆ คือไม่มีการตาย คัมภีร์พระอภิธรรมยิ่งชวนให้เข้าใจมากขึ้นว่านิพพานเป็นตัวตนทางอภิปราย เพราะแบ่ง ปรมัตถธรรมเป็น ๔ อย่าง คือ รูป จิต เจตสิก นิพพาน^{๑๓} การแบ่งอย่างนี้ชวนให้คิดว่านิพพานเป็นสิ่งจริงแท้ขั้นที่สุด (ultimate reality) เหมือน ๓ อย่างแรก

แต่คำอธิบายที่ปรากฏในส่วนอื่น ๆ ของคัมภีร์พระไตรปิฎกเรื่องนิพพานมิได้ชวนให้คิดว่านิพพานเป็นตัวตนทางอภิปรายเลย ลักษณะที่เรียกนิพพานข้างต้นนั้นน่าจะหมายความว่าผู้บรรลุนิพพานนั้นจะไม่กลับกลายอีก จะไม่เกิดอีก จะไม่ตายอีก ทั้งนี้ เพราะได้หลุดพ้นจากสังสารวัฏแล้ว นิพพานเป็นคำที่ใช้เรียกสภาวะที่จิตหลุดพ้นจากตัณหา อุปาทานอย่างสิ้นเชิง เป็นสภาพที่จิตได้ประสบอะไรบางอย่างที่ไม่อาจประสบได้ในชีวิตที่ความสุขหมายความว่าเพียงการที่ความอยากได้รับการสนอง อาจกล่าวได้ว่านิพพานเป็นสภาพทางจิตวิทยา แต่มีใช้สภาพทางจิตวิทยาที่ปุถุชนทั่วไปรู้จัก จะรู้จักได้ก็ด้วยการบำเพ็ญเพียรทางจิตถึงขั้นหนึ่งเท่านั้น

สรุปแล้วจุดหมายปลายทางของชีวิตตามทัศนะของศาสนาพุทธก็คือ การพัฒนาตัวเองให้มีความสุขตั้งแต่ขั้นต่ำสุดถึงขั้นสูงสุด แล้วแต่ใครจะเลือกแค่ไหน คนที่อยู่ในศีลก็มีมีความสุขขั้นหนึ่ง การเจริญสมาธิก็มีความสุขที่สุขุมขึ้น จนกระทั่งในที่สุดการใช้ปัญญาจะได้ความสุขสูงสุด

เปรียบเทียบกับปรัชญาตะวันตก

เกี่ยวกับประเด็นที่ว่าอะไรมีค่าสูงสุดในชีวิต ปรัชญาตะวันตก มีความเห็นแตกต่างกันออกไปมากมาย แต่แบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม ใหญ่ ๆ คือ พวกที่มุ่งแสวงหาสิ่งมีค่าจากโลกภายนอก และพวกที่มุ่งแสวงหาจากภายในในกลุ่มแรกนั้นก็เช่น สำนักโรแมนติคซึ่งถือว่าความรู้สึกมีค่าที่สุด ความรู้สึกของจิตใจสำคัญกว่าเหตุผลเพราะเป็นการเอื้อต่อการได้แสดงออกซึ่งปัจเจกภาพ ความดี ความชั่วเป็นเรื่องสมมุติ การที่ได้ทำอะไรโดยปราศจาก

กรอบนั้นเป็นสิ่งที่ดี เราเห็นได้ชัดว่าความคิดทำนองนี้ห่างจากศาสนาพุทธมาก

อีกสำนักหนึ่งในกลุ่มแรกก็คือ สุขนิยมซึ่งถือว่าความสุขโดยเฉพาะความสุขทางกายมีค่ามากที่สุด มนุษย์ต่างก็แสวงหาความสุขเป็นไปไม่ได้ที่เขาจะแสวงหาสิ่งอื่น นักปรัชญาที่สำคัญบางคนในกลุ่มนี้ เช่น มิลล์พยายามที่จะแบ่งความสุขเป็นระดับต่ำ และระดับสูง คือทางกายและทางใจ แต่เขาบอกว่าความสุขระดับสูง คือความสุขทางใจ เหนือกว่าความสุขระดับต่ำ เพราะว่ามันคงว่าปลอดภัยกว่า ประหยัดกว่า ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ความแตกต่างก็เป็นเพียงเรื่องผิวเผินมิใช่แตกต่างโดยเนื้อหาสาระของความสุข ดังนั้นความสุขในทัศนะของมิลล์ ก็คงเป็นเพียง "กามสุข" ตามนัยของศาสนาพุทธ ดังนั้นสุขนิยมก็ยิ่งแตกต่างจากศาสนาพุทธมาก

ในกลุ่มที่แสวงหาความสุขจากภายในมีอยู่สำนักหนึ่งคือสโตอิก สำนักนี้เห็นว่า ความสงบทางใจเป็นสิ่งมีค่าสูงสุดของชีวิต ความสงบทางใจมิได้เกิดจากการดิ้นรนหาสิ่งมาสนองความอยากแต่เกิดจากการระงับความอยาก คนเราควรเอาชนะใจตนเอง ถ้ายังลุ่มหลงแต่สิ่งภายนอกและเอาตัวไปผูกพันเกินไปก็จะประสบแต่ความผิดหวัง ความสุขความทุกข์อยู่ที่ใจ วัตถุภายนอกจริง ๆ แล้วทำอะไรเราไม่ได้ถ้าเราใจแข็ง ดังนั้นถ้าใจลึกของเราและเราเป็นทุกข์ เราไม่ควรโกรธใครเลย แต่ควรโกรธตัวเองที่ไม่อาจห้ามความรู้สึกเสียสละตายของได้^{๑๔}

ความคิดทำนองนี้คล้ายกับพุทธมาก ที่ต่างกันก็คือสำนักสโตอิกสอนให้มนุษย์แยกตัวออกจากความอยากและกิเลสที่สุดแค่นั้น มิได้เสนอว่ามีประสบการณ์อะไรอีกที่มนุษย์อาจรับรู้ได้ คือสิ้นสุดที่แง่ลบของประสบการณ์ มิได้พูดถึงแง่บวก แต่ตามศาสนาพุทธ มนุษย์ยังสามารถลิ้มรสความสุขอีก ๒ อย่างคือฌานสุข และนิพพานสุขคือสุขที่เกิดจากสมาธิและสุขที่เกิดจากปัญญา ความสงบตามนัยของสโตอิก แม้จะเป็นการหนีออกจากวัตถุแต่ก็ยังอ้างอิงถึงวัตถุ ส่วนฌานสุขและนิพพานสุขของพุทธนั้นเป็นการมีประสบการณ์ใหม่เป็นประสบการณ์

ทางจิตวิทยาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งต่างจากประสบการณ์ทางจิตวิทยาตามธรรมดาสามัญ

ในกลุ่มที่สองนี้ยังมีสำนัก 'ปัญญานิยม' ซึ่งอาจใช้เรียกทัศนะที่มีลักษณะแบบอริสโตเติล อริสโตเติลบอกว่าสิ่งมีค่าในชีวิตก็คือความสุขซึ่งมี ๓ ระดับ ระดับแรกเรียกว่า ติรัจฉานสุขคือ ความสุขจากการกินอยู่หลับนอน ระดับสองเรียกว่า มนุษยสุข คือ ความสุขแบบมนุษย์อันเป็นความสุขที่มนุษย์ได้รับจากการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม เช่น มิตรภาพ เกียรติยศ การได้แสดงความสามารถ การได้แสดงออกซึ่งความยุติธรรม เป็นต้น ตามนัยของพุทธความสุข ๒ แบบนี้ก็คงเป็นความสุขทั้งคู่

ความสุขสูงสุดอริสโตเติลเรียกว่า 'อภิศนา' แปลว่าการเห็นแจ้ง เป็นการเห็นที่เกิดจากปัญญาบริสุทธิ์ มิใช่ปัญญาเพื่อการแสวงหา ความสุข ๒ อย่างข้างต้น เป็นการ 'พักผ่อน' โดยปัญญา มิใช่พักผ่อนทางกายหรือทางใจที่จะได้ทำงานต่อไปอีกซึ่งเป็นการพักผ่อนโดยมีจุดหมายปลายทางนอกตัวมัน อภิศนาเป็นการพักผ่อนจริงๆ ไม่มีจุดหมายอื่นนอกจากตัวมันเอง เป็นการเสพความสุขเพื่อความสุขเป็นประสบการณ์ที่อึดและบริบูรณ์ในตัวเอง ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นใดมาค้ำจุน อริสโตเติลเรียกอภิศนาว่าเป็นทิพย์สุข^๕

อภิศนาล้ายกับฉันทสุขและนิพพานสุขของศาสนาพุทธมาก เป็นการยากที่ผู้ไม่มีประสบการณ์ทั้ง ๒ กรณีจะบอกได้ว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือไม่ แต่ที่มีลักษณะคล้ายกันคือฉันทสุขของพุทธนั้นก็เป็นการพักผ่อนกันสำหรับผู้เจริญสมาธิถึงจุดหนึ่ง นิพพานกับอภิศนาเป็นการ 'เห็น' โดยปัญญาเหมือนกัน เป็นประสบการณ์ที่อึดบริบูรณ์ในตัวไม่อาศัยสิ่งอื่นใดมาค้ำจุนเหมือนกัน แต่ที่ต่างกันบ้างก็เช่น ศาสนาพุทธได้แจ่มแจ้งและวิเคราะห์วิธีการที่จะเข้าถึงจุดนี้อย่างละเอียด แต่อริสโตเติลไม่ได้ให้วิธีการใด ๆ คงเห็นว่าเมื่อใดที่มีการแสวงหาความจริงเพื่อความจริง โดยมิต้องการอาศัยประโยชน์จากความจริงนี้ไปใช้ทำอะไรก็ถือว่าเป็นการแสวงหาอภิศนาแล้ว

เกณฑ์ตัดสินการกระทำ

เกณฑ์ตัดสินการกระทำว่าอย่างไรควรอย่างไรไม่ควรอย่างไรดี อย่างไรชั่วของศาสนาพุทธกล่าวอย่างกว้างๆ ได้ว่า การกระทำดีคือการกระทำที่เกิดจากกุศลมูลคือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง ซึ่งทำให้จิตใจปลอดโปร่ง บริสุทธิ์ สงบ ไม่กระวนกระวาย การกระทำชั่วคือการกระทำที่เกิดจากความโลภ ความโกรธ ความหลง อันทำให้จิตใจกระวนกระวายเร่าร้อน ไม่ปลอดโปร่ง ไม่บริสุทธิ์^๖ เกณฑ์นี้เป็นเกณฑ์หลัก มีเรื่องอื่นที่ต้องพิจารณาประกอบกัน ดังจะได้อธิบายต่อไป ผู้เขียนเห็นว่า หากเปรียบเทียบทัศนะของพุทธเรื่องนี้กับทัศนะของนักปรัชญาที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปก็จะทำให้เข้าใจทัศนะของพุทธชัดเจนขึ้น

ศาสนาพุทธกับค่าน้ำ

นักจริยศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ของโลกคือ ค่าน้ำ (๑๗๒๔-๑๘๐๔) ซึ่งเป็นชาวเยอรมัน ความเห็นทางจริยศาสตร์ของเขาคล้ายกับของพุทธมาก แต่ก็ไม่ตรงกันหมดทีเดียว เขาถือว่าสิ่งมีค่าสูงส่งของชีวิตมิใช่ความสุข (ซึ่งเขาหมายถึงความสุขของศาสนาพุทธ) สิ่งมีค่าสูงสุดของชีวิตคือศีลธรรมหรือการทำความดี การทำดีต้องไม่เกิดจากความรู้สึกไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกด้านบวกหรือด้านลบ การช่วยคนอัตคัดขัดขาดแคลนเพราะความสงสารก็มีใช่ การกระทำดีในแง่ศีลธรรม เพราะความสงสารเป็นความรู้สึก การทำดีทางศีลธรรมต้องเกิดจากปัญญาเหตุผล คนที่ทำจากปัญญาคือ คนที่สลัดความรู้สึก สัญชาตญาณ ผลประโยชน์ส่วนตัวออกได้หมดแล้วยึดกฎศีลธรรม กฎศีลธรรมของค่าน้ำมีความว่า 'จงทำตามคติที่ท่านจงใจได้ที่จะให้คตินี้เป็นกฎสากล' หมายความว่า ในการตัดสินใจทำอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งคนต้องยึดคติบางอย่างเป็นแนวทาง ถ้าขณะที่กระทำท่านอยากให้เกิดคติที่ท่านยึดอยู่นั้นเป็นคติของคนทุกคน ท่านทำถูก ถ้าท่านอยากยึดคตินั้นเพียงคนเดียว ท่านทำผิด ถ้าท่านเป็นหัวหน้างานแล้วช่วยเหลือญาติเข้าทำงานทั้งๆ ที่ท่านรู้

อยู่แก่ใจว่าผู้อื่นไม่ได้ทั้งนี้เพราะ ท่านยึดคิดว่า 'จงช่วย ญาติไม่ว่าจะยุติธรรมหรือไม่' อย่างนี้ท่านทำผิดเพราะ เป็นไปไม่ได้ ว่าท่านอยากให้คิดนี้เป็นที่ยึดของทุกคน ท่านอยากให้คนอื่น ๆ ยึดคิดว่า 'ความยุติธรรมต้องมา ก่อนญาติและพรรคพวก'

ค้ำกับพุทธเหมือนกันตรงที่ทั้งคู่เป็น 'สัมบูรณ์- นิยม' สัมบูรณ์นิยมคือทัศนคติที่ว่า การกระทำจะดี หรือชั่วมิได้อยู่ที่ผลที่การกระทำนั้นก่อให้เกิดขึ้น แต่อยู่ที่ว่าการกระทำนั้นเป็นไปตามเกณฑ์บางอย่างที่แน่นอนตายตัวหรือไม่ เมื่อลงมือกระทำก็ตัดสินได้โดยไม่ต้อง รอผลการกระทำว่าดีหรือชั่ว ในแง่ศาสนาเทวนิยม เป็นสัมบูรณ์นิยมในแง่ที่ว่า การทำดีคือการกระทำตาม บัญญัติของพระเจ้า พระเจ้าและบัญญัติของพระเจ้าเป็น สิ่งตายตัวแน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามเวลาและสถานที่ ลัทธิของค้ำกับก็เป็นสัมบูรณ์นิยม เพราะการทำดีคือ การกระทำที่เป็นไปตามกฎศีลธรรม และกฎศีลธรรมนี้ ก็ตายตัวแน่นอน เนื่องจากมีกฎที่มีมนุษย์บัญญัติขึ้น ตามความเหมาะสมแห่งกาลเวลา แต่เป็นกฎที่สอดคล้อง กับธรรมชาติของมนุษย์ในส่วนที่เป็นแก่นแท้คือปัญญา ปัญญาเป็นธาตุแท้ของมนุษย์ทุกคน แม้ว่าแต่ละคนอาจ จะนำมาใช้ไม่เท่ากัน

ศาสนาพุทธเป็นสัมบูรณ์นิยมในแง่ที่ว่า กุศลมูล ๓ กับอกุศลมูล ๓ เป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำ และเกณฑ์ นี้เป็นสิ่งที่ตายตัวแน่นอน การกล่าวว่ากุศลมูล ๓ เป็น เกณฑ์ตัดสินการกระทำก็เหมือนกับกล่าวว่า นิพพานเป็น เกณฑ์ตัดสินการกระทำ การกระทำที่มุ่งไปสู่นิพพานก็ ถือว่าเป็นการกระทำดี การกระทำที่พาดำงจากนิพพาน ก็เป็นการกระทำที่ไม่ดี นิพพานเป็นเอกาลิโก อยู่เหนือ กาลเวลา แม้นิพพานจะมีใช้ 'สิ่ง' ทางอภิปราย แต่ ก็เป็นสภาวะซึ่งมีลักษณะที่แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงไป ตามความรู้สึกนึกคิดของบุคคล ในเรื่องเกี่ยวกับผลของ การกระทำนั้น แม้ศาสนาพุทธจะไม่ถือว่าเป็นหลักในการ ตัดสินการกระทำแต่ก็ต้องนำมาพิจารณาด้วย (ดังจะกล่าว

ต่อไปข้างหน้า) ส่วนของค้ำกับนั้น ผลไม่มีส่วนในการ ตัดสินเลย

สังคมที่ต่างกันต่างเวลากันอาจมีกฎหมายขนบ- ธรรมเนียม หรือประเพณีไม่เหมือนกัน การทำถูกต้องตามข้อ บัญญัติเหล่านี้สังคมก็ให้รางวัล การทำผิดจากข้อบัญญัติ สังคมก็ลงโทษ การให้รางวัลและการลงโทษนี้อาจเป็น ทางกายทางใจทางสังคมก็ได้ คนที่อยู่ต่างสังคมกัน อาจมีชีวิตทางสังคมต่างกัน แต่ทุกคนก็เป็นคนและใน สถานะที่เป็นคน ทุกคนอยู่ภายใต้กฎศีลธรรมอันเดียวกัน กล่าวคือ คนที่กระทำการโดยปราศจากโลก โกรธ หลง นั้น ย่อมปลอดโปร่ง และจิตใจบริสุทธิ์และเอื้อต่อการ มุ่งไปสู่นิพพาน จึงเรียกว่าเป็นการกระทำที่ดี คนที่กระทำ การโดยเต็มไปด้วยความโลภโกรธหลงย่อมขุ่นมัว จิตใจ ไม่บริสุทธิ์และไม่เอื้อต่อการมุ่งไปสู่นิพพาน เป็นการ กระทำที่ผิด

ศีลธรรมของสังคมอาจสอดคล้องหรือไม่สอดคล้อง กับกฎศีลธรรมของมนุษย์ก็ได้ สิ่งที่สังคมกำหนดว่าดี อาจนำไปสู่ความไม่บริสุทธิ์ของจิตใจ อาจทำให้คน เว่าร้อนมากขึ้น แก่งแย่งกันมากขึ้น ทำให้เกิดโลก โกรธ หลง มากขึ้นก็ได้ ถ้าอย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นสิ่งดีตามสังคม แต่ผิดกับกฎศีลธรรมของมนุษย์ เช่น การดื่มเหล้าแม้ สังคมจะเห็นว่าดี แต่ก็ส่งผลด้านลบทางจิตใจก็ถือว่าผิด ข้อกำหนดของสังคมอาจสอดคล้องกับกฎศีลธรรมก็ได้ เช่นการขโมยเป็นการกระทำผิดทั้งทางสังคมและทาง ศีลธรรม

การกระทำที่ผิดนั้นย่อมผิดเสมอแม้ว่าผู้กระทำจะรู้ สึกตัวหรือไม่ก็ตามว่าสิ่งที่ตนกำลังทำผิดในมโนคติปัญหา มีคำถามขึ้นมาว่าคนหนึ่งรู้ว่าทำอะไรเป็นบาปและบาป นั้นมีโทษอย่างไร อีกคนไม่รู้เลย ใครจะบาปมากกว่ากัน คำตอบก็คือ คนไม่รู้บาปมากกว่า ซึ่งก็เป็นเรื่องแปลก เพราะคนที่ไม่รู้กฎหมายนั้นเมื่อทำผิดก็อาจได้รับการ ลดหย่อน แต่เรื่องนี้เทียบกับเรื่องกฎหมายของสังคมไม่ ได้ต้องเทียบสภาวะของธรรมชาติ:

ก่อนเหล็กที่เขาเผาไฟจนแดงโชนคนหนึ่งรู้ว่าเป็นเหล็กแดง
อีกคนหนึ่งไม่รู้ ถ้าจะให้คน ๒ คนนี้หยิบก้อนเหล็กแดงนั้น
คนไหนจะหยิบได้เต็มมือและถูกความร้อนเผามากกว่ากัน

คนรู้จะหยิบได้สนิทหรือ ต่อคนไม่รู้จึงหยิบได้เต็มมือ
เมื่อเช่นนั้นก็ต้องถูกความร้อนเผามากกว่าคนรู้

นั่นแลฉันใด...ผู้ที่ไม่รู้ว่าจะทำอะไรเป็นบาป และการ
กระทำนั้นมีโทษเพียงไรย่อมไม่มีความระมัดระวังใจ
อาจทำได้ตามอำเภอใจ แม้บาปหนักๆ ก็ทำได้โดยที่ตน
ไม่รู้ว่าการกระทำนั้นๆ ตนจะต้องเป็นผู้รับผลอย่างสาหัส
...ด้วยเหตุนี้แสดงว่าคนไม่รู้บาปมากกว่า^{๑๙}

ตามศาสนาพุทธคนทำอะไรจะไปอย่างไรอย่างหนึ่ง
ย่อมได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยไม่ขึ้นอยู่กับความเห็น
ของบุคคลหรือของสังคม ผิดถูกเป็นเรื่องตายตัวแน่นอน

อีกประเด็นหนึ่งที่ศาสนาพุทธกับค่านิยมที่มีทัศนะ
คล้ายกันมาก คือคนที่กระทำความดีนั้น คือคนที่หลุดจาก
ความเห็นที่ว่า 'ตัวกู ของกู' ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว สำหรับ
ค่านิยม คนทำดีคือ คนที่จิตใจดีที่จะให้คติที่ตนยึดถืออยู่
ในขณะที่กระทำเป็นคติของทุกคน กล่าวได้ว่าเป็นการ
จงใจให้คติส่วนตัวของตนเป็นคติสากลของทุกคน คน
ทำผิดคือคนที่อยากได้อภิสิทธิ์คืออยากให้เกิดคติที่ตนยึดถืออยู่
ขณะนั้นเป็นคติสำหรับตัวคนเดียว คนอื่นๆ ควรยึดคติ
อื่น นี่ก็เท่ากับเป็นการลดความสำคัญของตัวเองลง ลด
'ตัวตน' ของตัวเองลงมาให้ตัวเองมีฐานะเท่ากับคนอื่นๆ

ในศาสนาพุทธ การกระทำของมนุษย์มีแรงจูงใจ ๒
ประการ ประการแรกคือ อกุศลมูล ๓ (โลภ โกรธ หลง)
ประการที่ ๒ คือกุศลมูล ๓ (ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง)
การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลก็คือการกระทำที่มีความ
รู้สึกรู้ว่ามี 'ตัวตน' อยู่ควบคุมอยู่:

การกระทำใดที่ถูกนำไปโดยความโลภ เกิดจากความโลภ
มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นบ่อเกิด สภาพแห่ง
การมีตัวตนของการกระทำนั้นย่อมเกิดขึ้น และการกระทำ
นั้นก็จะบังเกิดผล เมื่อบังเกิดผลแล้ว บุคคลย่อมเสวยผล
ของการกระทำนั้น...การกระทำใดที่ถูกนำไปโดยโทสะ...

การกระทำใดที่ถูกนำไปโดยโมหะ...สภาพแห่งการมีตัวตน
ของการกระทำนั้นย่อมเกิดขึ้น...^{๒๐}

โลก โกรธ หลง ทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีตัวตน
แรงจูงใจทั้ง ๓ นี้ แยกไม่ออกจากตัวตน หรือ 'ตัวกู'
ความโลภนั้นย่อมมี 'ตัวกู' เป็นฐานรองรับ ความโกรธ
ก็ต้องมี 'ตัวกู' เป็นแกนกลาง ความหลง ก็คือความ
มกมายและมัวเมาใน 'ตัวกู' โลก โกรธ หลง จึงเป็นเพียง
การแสดงออก ๓ รูปแบบของ 'ตัวกู' ส่วนการกระทำ
ที่ปราศจากความโลภ โกรธ หลง นั้น 'ยอมถึงซึ่งความ
สิ้นสุด ถูกถอนรากมีลักษณะเหมือนตาลยอดด้วน' ไม่มี
ความเกิดสืบต่อไปอีก^{๒๑} หมายความว่า เป็นการกระทำ
ที่นำไปสู่การพ้นจากสังสารวัฏ และเข้าถึงนิพพานในที่สุด
จึงพอจะตีความได้ว่า การทำผิดคือการกระทำที่ประกอบ
ด้วยตัวตน การทำถูกคือการกระทำที่ปราศจากตัวตน
คนที่ทำความดีสูงสุดก็คือคนที่เห็น 'ด้วยปัญญาอันชอบ
ตามความเป็นจริงว่า' นั้นไม่ใช่ของฉัน ฉันไม่เป็นมัน
มันไม่ใช่ตัวตนของฉัน^{๒๒}

ศาสนาพุทธกับค่านิยมคล้ายกันในประเด็นนี้เพียง
ส่วนหนึ่ง ค่านิยมเองเชื่อว่ามีพระเจ้า และมนุษย์นั้นมี
วิญญาณ (soul) ที่เป็นอมตะ เขามีได้สอนเรื่องอนัตตา
เหมือนศาสนาพุทธ ตามศาสนาพุทธนั้นอนัตตาเป็น
สภาพความจริงตามธรรมชาติแต่คนทั่วไปหลงผิดจึงควร
กลับมาสู่ความจริง ของค่านิมนั้นอาจเกิดปัญหาว่ามี
ตัวตนแล้วจะลดตัวตนได้อย่างไร ปัญหานี้อยู่นอกเหนือ
ขอบเขตของบทความนี้

ประเด็นน่าสนใจที่จะพิจารณาในการเปรียบเทียบ
ศาสนาพุทธกับค่านิยมคือบทบาทของปัญญาที่เกี่ยวข้องกับ
ศีลธรรม ค่านิยมถือว่ามนุษย์มีแรงจูงใจที่จะผลักดันให้
กระทำการ ๒ แรง คือปัญญา กับ 'แรงขับ' ซึ่งหมายถึง
สัญชาตญาณ ผลประโยชน์ส่วนตัว อุปนิสัยซึ่งการอบรม
และสิ่งแวดล้อมก่อร่างขึ้น เมื่อมนุษย์ยังอยู่ภายใต้
การครอบงำของแรงขับมนุษย์ก็จะไม่ทำตามกฎศีลธรรม
เมื่อมนุษย์หลุดพ้นจากแรงขับ มนุษย์ก็จะกระทำการโดย

ปัญญาซึ่งจะทำให้คนทุกคนเห็นตรงกันเกี่ยวกับว่าอะไรถูกอะไรผิด

ในศาสนาพุทธแรงจูงใจก็มี ๒ อย่าง (แต่ละอย่างแบ่งย่อยเป็นสาม):

ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมชาติ ๓ ประการที่ก่อให้เกิดการกระทำขึ้น โลกะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ โทสะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ โมหะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ... มีธรรมชาติอีก ๓ ประการที่ก่อให้เกิดการกระทำขึ้น อโลกะเป็นบ่อเกิดของการกระทำอโทสะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ อโมหะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ...”

แรงจูงใจอย่างแรกก็คืออกุศลมูล ๓ อย่างที่ ๒ ก็คือ อกุศลมูล ๓ อกุศลมูลอันได้แก่ โลก โกรธ หลง นั้นก็เทียบได้กับ ‘แรงขับ’ ของค่าน้ำ ชาวพุทธเรียกว่าอำนาจฝ่ายต่ำในตัวมนุษย์หรือกิเลสตัณหานั่นเอง อกุศลมูลเกิดจากอวิชชา และความยึดมั่นในตัวตน เป็นพลังจูงใจที่ปราศจากการพิจารณาไตร่ตรองด้วยเหตุผล ส่วนอกุศลมูล ๓ ก็คือปัญญาซึ่งศาสนาพุทธก็ถือว่าเป็นศักยภาพที่สำคัญของคนสามารถพัฒนาให้สูงขึ้นได้เรื่อยๆ จนกระทั่งบรรลุนิพพานในที่สุด

แต่จุดที่ต่างกันก็คือ สำหรับค่าน้ำ ปัญญานั้นธรรมชาติได้ให้แก่มนุษย์มาเพื่อมาขึ้นแรงขับ ศีลธรรมคือสภาพที่มีการขึ้นกันระหว่างปัญญากับแรงขับ การกระทำที่มีศีลธรรมจะต้องมีการขึ้นระหว่างแรงจูงใจทั้ง ๒ และการขึ้นนี้ปัญญาเป็นฝ่ายชนะ การกระทำที่ไม่มีการขึ้นระหว่างพลังทั้งสองนี้ไม่มีค่าทางศีลธรรม เช่น การที่คนๆ หนึ่งผินใจช่วยคนที่เป็ศัตรู ซึ่งกำลังตกยากนั้น แสดงว่าปัญญาขึ้นแรงขับจนชนะ ถ้าเขาทำตามแรงขับ เขาคงปล่อยให้ศัตรูนั้นถึงแก่ความหายนะ แต่เขาเกิดสำนึกผิดชอบชั่วดีขึ้นว่า คนเราจะต้องช่วยกันเท่าที่ทำได้ แต่สมมุติมีคนๆ หนึ่งจะด้วยเกิดมาโดยธรรมชาติหรือด้วยการอบรมก็แล้วแต่ เป็นคนที่ช่วยเพื่อนมนุษย์เสมอ ไม่ว่าจะเป็นใคร การช่วยศัตรูนี้ก็ไปไปตามธรรมชาติภายในของเขาเอง ไม่มีการผินระหว่างสิ่งที่ควรทำ กับสิ่ง

ที่อยากทำการช่วยครั้งนี้ค่าน้ำไม่มีถือว่ามีความศีลธรรม^{๒๒} เหมือนฝนซึ่งตกตามธรรมชาติเราไม่ต้องสรรเสริญมันเมื่อมันทำให้เราเพาะปลูกได้ และก็ไม่ต้องประณามมันเมื่อมันตกท่วมบ้าน

ส่วนในศาสนาพุทธนั้นบุคคลในอุดมคติคือ ผู้ที่ได้บรรลุนิพพานแล้วนั้นจะหลุดพ้นการขึ้นระหว่างกุศลมูลกับอกุศลมูล การที่อกุศลมูลไม่มาแผ้วพาล และการที่กุศลมูลเป็นตัวนำทางการกระทำนั้นเป็นไปตามธรรมชาติ เป็นการหลุดพ้นเด็ดขาด พระราชมุนีเขียนไว้ว่าผู้ที่บรรลุนิพพานนั้น ‘มีความไม่เห็นแก่ตัวที่แท้จริง ชนิดที่เป็นผลซึ่งเกิดขึ้นเอง เป็นอาการของการที่ได้ทำลายความยึดมั่นในตัวตนลงได้ด้วยปัญญาที่มองเห็นสภาวะของสิ่งทั้งหลาย...ในเมื่อเป็นอาการที่เป็นไปเองตามธรรมชาติ ความไม่เห็นแก่ตัวนั้นจึงทำโดยไม่ต้องฝืน’^{๒๓}

อันที่จริงศาสนาพุทธและค่าน้ำอาจไม่เห็นแตกต่างมากอย่างที่เราคิด ค่าน้ำอาจไม่นึกว่าคนที่ตนสมมุติขึ้นมานั้นมีจริง คือคนที่โดยกำเนิด มีแต่จะช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่ต้องฝืนใจ (แม้กระทั่งในการช่วยศัตรู) ศาสนาพุทธก็ยังไม่เห็นว่าโดยกำเนิดคนแบบนี้มีจริง แต่เชื่อว่าคนอาจฝึกตัวเองจนกระทั่งในที่สุดพ้นจากการผินนี้ได้ กลายเป็นธรรมชาติของตนขึ้นมา แต่โดยกำเนิดคงไม่มีคนอย่างนี้ ส่วนค่าน้ำคงคิดว่าคนทั่วไปคงไม่มีใครที่จะหลุดพ้นการขึ้นนี้ได้ เพราะถ้ามีจริงค่าน้ำก็จะถือว่าคนนั้นคือพระเจ้าเป็นผู้เป็นเจ้าผู้เปี่ยมไปด้วยเมตตา โดยไม่ต้องฝืน

การผินนี้ค่าน้ำถือว่าเป็นความทุกข์ ธรรมชาติให้ปัญญาแก่มนุษย์พร้อมๆ กับแรงขับ สำหรับค่าน้ำการที่ธรรมชาติให้ปัญญาแก่มนุษย์นั้นแสดงว่าธรรมชาติมิได้สร้างมนุษย์มาเพื่อจะให้ความสุข^{๒๔} ธรรมชาติต้องการให้มนุษย์เป็น ‘สัตว์ศีลธรรม’ สิ่งมีค่าสูงสุดในชีวิตมิใช่ความสุข ไม่ว่าจะเป็นสุขกายหรือสุขใจ แต่คือการเป็นสัตว์ศีลธรรม การเป็นคนมีสำนึกผิดชอบชั่วดีอยู่เสมอกว่าคนที่คนได้ทำตามความต้องการของแรงขับนั้น ทำให้คนมีความสุข แต่ปัญญาเป็น ‘ก้างขวางคอ’ มักจะขึ้น

แรงขับไว้ และการขึ้นนี้ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์ในบางครั้ง ในชีวิตจริง คนดีไม่จำเป็นต้องมีความสุข ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ค่าน้ำเชื่อต่อไปว่า พระเจ้าคงต้องมี และวิญญาณก็ต้องเป็นอมตะ เพราะหาไม่แล้วคนดีกับความทุกข์ซึ่งควรจะไปด้วยกันนั้นจะไม่มีวันพบกันเลย

ส่วนของศาสนาพุทธนั้น คนดีจะมีความสุข ความสุขในที่นี้หมายถึงสุขใจ คนดีก็คือคนที่มิปัญญาหรือกุศลมูลเป็นแรงจูงใจ คนที่เป็นเช่นนี้จะมีจิตใจผ่องใส ศาสนาพุทธเรียกคนที่เอาปัญญามาตัดสินหาได้ว่าคนขณะตนเองซึ่งเป็นคนที่มีความสุขทางใจ เป็นคนที่ใจสงบ ไม่กระวนกระวาย อันที่จริงค่าน้ำที่ออกจะคิดสุดซึ้งเกินไปที่เห็นว่าการผินนั้นเป็นทุกข์ การเอาขณะใจตนเองได้ก็ให้ความสุขทางใจได้อย่างหนึ่ง ความแตกต่างอีกอย่างก็คือสำหรับค่าน้ำปัญญาทำให้คนกลายเป็นคนดีมีศีลธรรมอันเป็นสิ่งประเสริฐสุดของการมีชีวิต แต่สำหรับศาสนาพุทธศีลธรรมเป็นเพียงสิ่งมีค่าขั้นต้น แม้การจะเป็นคนมีศีลธรรมจะต้องอาศัยปัญญา แต่ปัญญามนุษย์ไปไกลกว่านั้นคือไปสู่ประสบการณ์อีกอย่างหนึ่งคือนิพพานซึ่งอยู่พ้นสามัญวิสัยของคนทั่วไป แต่ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในทัศนะของศาสนาพุทธ

ศาสนาพุทธกับประโยชน์นิยม

นักปรัชญาที่ทำให้ลัทธิประโยชน์นิยมเป็นที่รู้จักแพร่หลายและมีอิทธิพลทางความคิดทางด้านจริยศาสตร์นั้นคือ มิลล์ (๑๘๐๖-๑๘๗๕) ชาวอังกฤษ ลัทธินี้ถือว่าการตัดสินการกระทำว่าผิดหรือถูกนั้นดูที่ว่าการกระทำนั้นก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่คนมากน้อยเพียงใด ยิ่งมากก็ยิ่งดีมาก หลักนี้เรียกกันว่าหลักมสุข การกระทำอันเดียวกันแต่ทำในสังคมต่างกันต่างเวลาหรือต่างโอกาสกัน อาจก่อให้เกิดความสุขแก่มหาชนมากน้อยต่างกันได้ หรือกรณีหนึ่งให้ความสุขอีกกรณีหนึ่งให้ความทุกข์ได้ ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าการกระทำเดียวกันในบางกรณีอาจถือว่าเป็นการกระทำที่ดี แต่ในบางกรณีเป็นการกระทำที่ไม่ดีหรือดีมาก-ดีน้อยต่างกันได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสุข-

ความทุกข์ ที่ก่อให้เกิดขึ้น ลัทธิประโยชน์นิยม จึงเป็นสัมพัทธนิยม คือถือว่าความดีความชั่วเป็นของไม่ตายตัว เพราะตัวมาตัดสินนั้นไม่ตายตัวไม่เหมือนสัมบูรณ์นิยมซึ่งตัวตัดสินนั้นตายตัว

คำสอนของศาสนาพุทธมีบางตอนชวนให้คิดว่าศาสนาพุทธเป็นสัมพัทธนิยม ยกตัวอย่างเรื่องการเอื้อเฟื้อแก่ผู้อื่นหรือการให้ทาน ตามคำสอนของศาสนาพุทธผลบุญที่เกิดจากการให้นั้นมีมากน้อยต่างกัน เช่น ถ้าผู้ให้เป็นคนมีศีลธรรม ผู้รับเป็นคนไม่มีศีลธรรม ก็ได้บุญปานกลาง ถ้าทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นคนไม่มีศีลธรรมด้วยกันทั้งคู่ก็ได้บุญน้อยมาก ถ้าผู้ให้ไม่มีศีลธรรมผู้รับมีศีลธรรมก็ได้บุญปานกลาง ถ้าทั้งผู้ให้และผู้รับมีศีลธรรมทั้งคู่ก็ได้ผลบุญมาก เหมือนการหว่านพืชคุณภาพดีลงในดินดีก็ย่อมงอกงามเป็นผลประโยชน์ของผู้หว่าน^{๒๕}

พระราชมุนีได้อธิบายโดยยกกรณีมาประกอบไว้ว่า การฆ่าสัตว์นั้นจะมีโทษ (หรือบาป) มากน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ฆ่าสัตว์ช่วยงานมีโทษมากกว่า ฆ่าสัตว์ดูร้าย ฆ่าพระอรหันต์มีโทษมากกว่าฆ่าปุถุชน ยิ่งใช้ความพยายามในการฆ่ามาก ก็ยิ่งมีโทษมาก ฆ่าด้วยโทสะพยาบาทมีโทษมากกว่าฆ่าป้องกันตัว ส่วนการพูดเท็จจะมีโทษมากหรือน้อยแล้วแต่ประโยชน์ที่ถูกตัดรอน เป็นเรื่องใหญ่หรือเรื่องเล็ก เช่นโจรถามหาทรัพย์สินของเรา เราบอกว่าไม่มี ก็มีโทษน้อย ถ้าเป็นพยานเท็จก็มีโทษมาก การละเมิดทางเพศจะมีโทษมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความดีของคนที่ถูกละเมิด^{๒๖}

ตามที่กล่าวมานี้บางคนอาจเห็นว่าศาสนาพุทธเป็นสัมพัทธนิยมคือ ดีชั่วแปรไปตามปัจจัยต่างๆ แต่ในขั้นที่สุดแล้ว ศาสนาพุทธก็ยังเป็นสัมบูรณ์นิยมอยู่ การให้แก่คนที่กำลังต้องการย่อมถูกเสมอ การฆ่าย่อมผิดเสมอ ปัจจัยอื่นๆ เพียงทำให้ความผิดความถูกจางลง เหมือนใส่เกลือก้อนหนึ่งลงในแม่น้ำ ย่อมไม่ทำให้น้ำในแม่น้ำเค็มเท่ากับเมื่อใส่ลงในน้ำในแก้วใบเล็ก ๆ แต่ความเค็มย่อมเกิดขึ้นในแม่น้ำ อย่างไรก็ตามที่ว่าผิดมากผิดน้อยนี้

ก็ยังคงเถียงกันได้เพราะเรื่องที่เรากำลังพูดถึงนี้เป็นเรื่องบุญ-บาป เป็นเรื่องของสังสารวัฏ ได้บุญมากแปลว่าไปเกิดใหม่ในที่ดีมาก บาปมากแปลว่าไปเกิดใหม่ในที่ต่ำมาก แต่ถ้าเทียบกับจุดหมายสูงสุดหรือเกณฑ์สูงสุดของศาสนาพุทธการให้ด้วยใจบริสุทธิ์ปราศจากโลก โกรธ หลง ไม่ว่าจะให้ใคร ก็ย่อมทำให้จิตใจบริสุทธิ์ ผ่องใส มีความสงบเหมือนกันก็น่าจะ 'ดี' เหมือนกัน

มิลล์ ซึ่งเป็นคนสำคัญที่สุดคนหนึ่งของประโยชน์นิยมเห็นว่าแรงจูงใจซึ่งอยู่ในใจของผู้กระทำในขณะที่ลงมือกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นไม่มีส่วนในการตัดสินความดี ความชั่วของการกระทำ เขายกตัวอย่างว่า คนที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ให้รอดจากการจมน้ำตายนั้นได้ทำสิ่งที่ถูกต้องทางศีลธรรมไม่ว่าแรงจูงใจของเขาจะเป็นการหวังที่จะได้รับเงินตอบแทนเป็นค่าเหนื่อยหรือเป็นการทำตามมนุษยธรรมที่ช่วยโดยไม่หวังตอบแทน ค่าน้ำหนักถือว่าการช่วยโดยไม่หวังค่าเหนื่อยนั้นเป็นเพียงการลงทุน จึงไม่มีค่าทางศีลธรรมแต่อย่างใด ศาสนาพุทธก็คงจะเห็นด้วยกับค่าน้ำหนักมากกว่ามิลล์ การช่วยโดยไม่หวังเงินรางวัลนั้น คงไม่ใช่การกระทำชั่วแน่นอน แต่ก็เป็นการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล ซึ่งในที่นี้คือความอยากได้เงิน จึงมีอาจเรียกได้ว่าเป็นการกระทำที่ดีแท้ ไม่ช่วยสร้างความสงบและผ่องใสให้เกิดขึ้นในใจ มิลล์นั้นถือว่าการตัดสินการกระทำว่าดีหรือไม่นั้นต้องดูผลที่เกิดขึ้นและสังเกตเห็นได้แรงจูงใจซึ่งอยู่ในใจนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของผู้กระทำ จะเป็นอย่างไรก็ไม่มีใครรู้ได้ การดูที่ผลซึ่งทุกคนเห็นได้เท่านั้นจึงจะทำให้เราถกเถียงกันได้อย่างมีนัยสำคัญเกี่ยวกับดี-ชั่ว ส่วนศาสนาพุทธและค่าน้ำหนักนั้นผลเป็นเรื่องของแรงจูงใจที่อยู่ในใจ เป็นตัวหลักที่จะตัดสินการกระทำ และแรงจูงใจนี้เจ้าตัวเท่านั้นที่รู้ได้

ศาสนาพุทธกับฮ็อบส์

การเปรียบเทียบศาสตร์ของพุทธกับของนักปรัชญาอีกคนหนึ่งอาจทำให้เราเห็นทัศนะของพุทธชัดเจน ฮ็อบส์ (๑๕๘๘-๑๖๗๙) ตั้งคำถามว่าทำไมเราจึงเอื้อเฟื้อผู้อื่น

ทำไมเราจึงเห็นแก่ประโยชน์ของผู้อื่น คำตอบของเขาก็คือเพื่อประโยชน์ของตัวเอง เขาเห็นว่าการทำประโยชน์ให้ผู้อื่นคือการทำประโยชน์ให้ตนเองทางอ้อม หากเราไม่ช่วยกันบ้างแล้ว สังคมก็จะระส่ำระสายเราก็จะเป็นสุขไม่ได้ หรือเมื่อเราตกยากบ้างก็จะมีคนช่วย มนุษย์ถูกควบคุมโดยสัญชาตญาณของความเห็นแก่ตัว ต้องยอมเสียบ้างมิฉะนั้นจะเสียมากกว่านี้ คนเราไม่ควรละอายที่เห็นแก่ตัวเพราะคนเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้

ค่าน้ำหนักไม่เห็นด้วยกับคำตอบนี้แน่นอน คำตอบของเขาคือธรรมชาติได้ให้ปัญญาแก่มนุษย์มิใช่เพื่อให้มนุษย์เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น แต่ให้มาเพื่อจะได้ใช้มันสัญชาตญาณเพื่อจะได้กลายเป็นคนดีมีศีลธรรม ปัญญาช่วยให้มนุษย์เห็นว่าการทำตามกฎศีลธรรม (เช่นการเอื้อเฟื้อผู้อื่น) เป็นการทำให้เป็นคน คนอยู่เหนือสัตว์เพราะมีศีลธรรมได้

มิลล์ก็พยายามตอบปัญหานี้สำหรับมิลล์ปัญหาที่ว่าทำไมเราจะต้องช่วยคนอื่นเป็นปัญหาสำคัญ เพราะเขาคิดว่าการกระทำที่ดี คือการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่มหาชน เขาอุทิศบทที่ ๓ ทั้งบทของหนังสือเรื่อง 'ประโยชน์นิยม' เพื่อพิจารณาปัญหานี้ เขาตอบว่าที่เราควรทำประโยชน์ให้คนอื่นนั้นก็เพียงความรู้สึกเท่านั้นเอง ในตัวมนุษย์มีแนวโน้มที่มนุษย์จะทำประโยชน์ให้แก่กันและกัน และอยู่ด้วยกันอย่างร่วมสุขร่วมทุกข์กันสำหรับคนที่ไม่มีความรู้สึกนี้การศึกษาอบรมอาจช่วยได้

ศาสนาพุทธนั้นสอนให้เสียสละแก่ผู้อื่น ปุถุชนทั่วไปนั้น มีแรงจูงใจในการให้ต่างกันไป แต่ 'บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่ให้ทานเพราะเห็นแก่อุปนิสัย (สุขเจือกิเลส) แต่บัณฑิตเหล่านั้นยอมให้ทานเพื่อกำจัดกิเลส'^{๒๗} กล่าวคือบัณฑิตให้ทานช่วยเหลือแก่ผู้อื่น เพราะเป็นการชักพอกจิตใจตนเองให้บริสุทธิ์จะได้มีทางบรรลุนิพพานมากขึ้น จึงมีผู้สงสัยว่าอย่างนี้เป็นการเห็นแก่ตัวหรือไม่ เช่น นักวิชาการชาวตะวันตกผู้หนึ่งเห็นว่าสำหรับศาสนาพุทธนั้น การรำนันผิด มิใช่เพราะทำลายชีวิตสัตว์อื่น หรือทำให้สังคมปั่นป่วน แต่เพราะทำลายความสงบของจิตใจ

ของผู้มา^{๒๔} ถ้าดูตามแนวโน้มก็คงต้องตีความต่อไปว่า การให้ทานนั้นมีใช้เพราะเอื้อเพื่อชีวิตสัตว์โลก แต่เพราะเอื้อให้จิตใจของตนสงบและบริสุทธิ์อันจะพาไปสู่นิพพาน ซึ่งเป็นการหลุดพ้นส่วนบุคคล ดังนั้นจะเป็นการเห็นแก่ตัวหรือไม่

มีข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ที่ชวนให้เข้าใจผิดว่า ศาสนาพุทธสอนให้คนเห็นประโยชน์ของตนมากกว่าของคนอื่น แต่ถ้าอ่านให้ถ่องแท้แล้วจะไม่เข้าใจเช่นนั้น เช่นในธรรมบทมีกล่าวว่า "อย่าทำประโยชน์ของตนให้เสียเพราะประโยชน์ของผู้อื่น"^{๒๕} และในอังคุตตร-นิกายมีกล่าวว่า บุคคลในโลกแบ่งได้เป็น ๔ พวก คือ

(๑) ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน และไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

(๒) ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

(๓) ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

(๔) ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

และยังได้กล่าวต่อไปว่าคนประเภท (๑) ดินน้อยที่สุด คนประเภท (๔) ดินมากที่สุด ส่วนระหว่าง (๓) กับ (๒) นั้น พระพุทธเจ้าบอกว่า (๓) ดีกว่า (๒)^{๒๖} ซึ่งดูแล้วน่าแปลกเพราะว่าสอนว่าคนที่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตนแต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่นนั้นดีกว่าคนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของตนแต่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

แต่ถ้าเราเข้าใจว่า 'ประโยชน์ตน' และ 'ประโยชน์ผู้อื่น' ตามนัยของศาสนาพุทธว่าคืออะไรเราก็จะเห็นปัญหาคิดขึ้น สิ่งที่เป็นประโยชน์นั้นมี ๒ ประเภทคือ ทางกายและทางใจ สิ่งที่เป็นประโยชน์ทางกายนั้นมีปริมาณจำกัดเมื่อคนหนึ่งได้ คนอื่นก็จะเสีย หรืออย่างน้อยก็ขัดขวางมิให้อีกคนหนึ่งได้ ส่วนสิ่งที่เป็นประโยชน์ทางใจนั้นเป็นสิ่งที่มิมีปริมาณไม่จำกัด เมื่อคนหนึ่งได้คนอื่นก็อาจได้ด้วยหรืออย่างน้อยก็ไม่ขัดขวางที่จะให้อีกคนหนึ่งได้

ตามศาสนาพุทธ ประโยชน์หมายถึงทางใจมิใช่ทางกาย โดยพระพุทธเจ้าอธิบายต่อไปว่าผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น หมายถึงคนที่ปฏิบัติเพื่อกำจัดโลก โกรธ หลง ด้วยตนเอง แต่ไม่ชักชวนให้ผู้อื่นกำจัด ส่วนคนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน แต่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นนั้น คือ คนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อกำจัด โกรธ หลง ด้วยตนเอง แต่ชักชวนให้คนอื่นกำจัด^{๒๗} ดังนั้นจึงไม่แปลกที่คนประเภท (๓) ดีกว่าคนประเภท (๒) เพราะคนที่ไม่กำจัดกิเลสของตัวเองนั้นจะชวนให้คนอื่นกำจัดได้อย่างไร

คนที่หาประโยชน์ให้แก่ตนทางวัตถุนั้นย่อมมีส่วนทำให้คนอื่นเสียประโยชน์ทางวัตถุ (และอาจจะทางใจโดยอ้อมด้วย) แต่คนที่หาประโยชน์ให้แก่ตนทางใจนั้นต้องเสียสละทางวัตถุจึงจะเอื้อต่อกันจึงทำให้คนอื่นได้ประโยชน์ทางกาย (และทางใจโดยอ้อม) ดังนั้น คนประเภทที่ (๔) จึงได้มี คือ ทำประโยชน์ให้แก่ตน และแก่ผู้อื่นด้วย และศาสนาพุทธก็ถือว่าเป็นคนประเสริฐสุดใน ๔ จำพวก

การอ้างอิง

การอ้างอิงพระไตรปิฎกใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง ในการอ้างอิงบางแห่งได้ปรับแต่งข้อความจากพระไตรปิฎกฉบับหลวงที่เห็นว่าเข้าใจยากให้ง่ายขึ้นโดยคงความหมายไว้ตามเดิม เลขตัวแรกหมายถึง เล่ม ส่วนเลขตัวหลังคือ ข้อ

๑. ดู วิทย์ วิศทเวทย์, *ความคิดเรื่องอนัตตาในพระสูตร*, วารสารวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, มิถุนายน ๒๕๑๙, น. ๙๑-๑๐๕.

๒. ดู พระราชวรมุนี, *พุทธธรรม*, น.๕๖๕.

๓. พระไตรปิฎก : ๑๓/๓๙๔.

๔. พระไตรปิฎก : ๑๒/๑๙๔.

๕. พระไตรปิฎก : ๒๕/๒๕.

๖. พระไตรปิฎก : ๑๔/๔๙๗.

๗. พระไตรปิฎก : ๒๑/๒๓.

๘. พระไตรปิฎก : ๑๑/๔๒๙.

๙. พระไตรปิฎก : ๑๗/๒๔๑.

๑๐. ดู พระราชวรมุนี, *พุทธธรรม*, น.๒๔๖.

๑๑. เพิ่งอ้าง น. ๒๔๔.

๑๒. พระไตรปิฎก : ๒๕/๑๕๙.

๑๓. อภิธัมมัตถสังคหะ, ปริเฉทที่ ๑, จิตตสังคหวิภาค, ปรมัตถธรรม ๔.

๑๔. ดู วิทย์ วิศทเวทย์, *จริยศาสตร์เบื้องต้น*, อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๖, น.๕๒-๕๔.

๑๕. Aristotle, *The Ethics of Aristotle*, Penquin Books, London, 1956, pp. 303-309.

๑๖. ดูรายละเอียดใน พระราชวรมุนี, *พุทธธรรม*, น. ๑๖๒-๑๘๐.

๑๗. ปัญหาพระยามิลินท์, น.๑๐๗-๑๐๘.

๑๘. พระไตรปิฎก : ๒๐/๔๗๓.

๑๙. พระไตรปิฎก : ๒๐/๔๗๓.

๒๐. พระไตรปิฎก : ๑๗/๑๙๑.

๒๑. พระไตรปิฎก : ๒๐/๔๗๓.

๒๒. Kant, I., *Fundamental Principles of the Metaphysics of Moral*, The Little Library of Liberal Arts, 1941, pp. 15-16.

๒๓. พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, น. ๒๗๔.

๒๔. Kant, I., op cit., pp. 12-13.

๒๕. ดู พระโสภณคณาภรณ์, ตอบปัญหาทางพุทธศาสนา, น. ๔๐-๔๑.

๒๖. พระราชวรมุนี, พุทธธรรม, น.๗๗๓.

๒๗. พระไตรปิฎก : ๒๙/๘๒๕.

๒๘. King, W.L., *In the Hope of Nibbana*, Open Court, U.S.A., 1964, p.72.

๒๙. พระไตรปิฎก : ๒๕/๒๒.

๓๐. พระไตรปิฎก : ๒๑/๙๕

๓๑. พระไตรปิฎก : ๒๑/๙๖.